

Szamosközi adatai az erdélyi városokról.

Szamosközi Istvánnak, e fajáért melegen érző történetírónak, az erdélyi városokról szóló részleteit lefordítottam, mert úgy láttam, hogy Szamosközit a Magyar Tudományos Akadémia által rég történt kiadása mellett is nagyon kevesen ismerik. Adatai szét vannak szórva műve különböző részeiben, ahol a különféle történelmi események elbeszélésével kapcsolatosan rajzolja meg egy-egy város vagy vár képét is. A lefordított részletek rögtön meggyőznek Szamosközi élelátásáról és sokoldalúságáról, de azt is érezzük belőlük, hogy nem önálló leírások, csak vázlatképei a három századdal ezelőtti Erdély városainak. Nem oly becsesek, mint pl. Reicherstorffer György vagy Frölich Dávid leírásai, de mivel keletkezésük idejénél fogva éppen ezek korközét töltik ki, már csak azért is figyelemre méltók, s valóban megérdemlik az érdeklődést. Én a figyelmet óhajtom felhívni e kuriózumszerűnek látszható adatösszeállítással arra a sok becses adatra, amit Szamosközi, mint arheológus és hazája ismertetője hordott össze.

Különösen a római feliratok másolásánál elkövetett tévedései miatt szokták lebecsülni, holott korában a külföldön sem értették jobban ennek a módját. Ha *Analecta*iban vannak is olyan példák, melyeket eredetiben azóta sem látott senki vagy olyanok, melyeket kétkedéssel fogadunk: — nem kell mindjárt tudatos hamisítót látnunk benne. De még ha az is, korának a szelleme bizonyára külföldön készítette ilyen irányban. Annyi bizonyos, hogy néhány olyan római feliratról, mely egyáltalán nem gyanús, — egyedül ő értesít bennünket. Ez magában is nagy érdeme.

Besztercze (II. k. 230. 1.).

Besztercze, az erdélyi szászoknak falakkal erősített városa, feltűnően kitűnő helyen épült. Mindenfelől szép, nyílt vidéke van, melyet keletről a székely székek határolnak, nyugaton pedig Magyarország azon részére tekint, a hol Nagybánya¹ van. Mivel pedig a zord székelyhavasoktól, melyek Ptolemaeusnál szarmata néven vannak említve, félreesőbb s Magyarország enyhébb síkságához is közel van, bora és gabonája az emberek számára elég gazdagon terem. Maga a város is polgárainak ügyessége és gazdagsága folytán a méltó nagyságra és mindennek jórendjében (mindenfelével ellátva) csinosan növekedett. Régen nem volt önálló szász jogu, hanem a magyar királyoknak sajátját, tulajdon birtokát képezte. E vidék kormányzóságát (kormányzását) az utószülött

¹ Rivulus Dominarum.

László királyunk adománylevele alapján (bőkezüségéből) hajdan Hunyadi János vette bírtokába (vitte) összes utódaira szóló öröklési jogon s a beszercezi gróf¹ nevet is azért viselte. De azután a szászok Hunyadi fiától, Mátyás királytól kieszközölték, hogy határozott összeg pénzt fizetvén, önálló jogúvá és saját külön törvényhatóságúvá emeljék s végre bejutatták a szász városok kebelébe (testületébe) is, a milyen jelenleg hét van.

Gyulafehérvár [(Alba Julia) III. 25. 1.].

Fehérvár nyílt, egyenes, szép fekvésű helyen épült; ugyanis magas fensíkon fekszik, jó közel fekvő s híres jó bortermő szőlőhegyektől s hosszan ereszkedő vidéktől környezve. Hogy ez a hely Apulumnak, a rómaik elpusztított kolóniájának vára volt, melyről fennebb is megemlékeztünk, a romokban levő emlékek s mindkét kapunak fenmaradt és a régiségről világosan tanuskodó kőtömege értékes bizonyítékul szolgál. Mert úgy a falak roppant fundamentuma, mely csak a kutatóknak ölik szemébe, mint a boltozatos kamrák, sírboltok, oszlopok és más régi építmódú s az idő fogától elpusztított alkotások tűnnek elő itt-ott a boros pinczékét vagy kútakat ásók előtt. Falai négyszögben épültek s 1000 lépés kerületük, úgy, hogy az egyes oldalak két-két stadiumnyira nyúlnak egyik szögletől a másikig. A fejedelmi palota, melyet nem kis fényvel először az erdélyi püspökök, kiknek régidőtől fogva székhelyük volt, azután II. János király, Erdély fejedelme² hozott jörendbe, északnyúgra terjed s a város egyik szegét foglalja el szélében. E mellett van a Mihály arkangyalnak szentelt, magasra emelkedő és nagy terjedelmű templom épülete. A városnak régi művi fala van; a mennyire hozzávetéssel következtethetünk, kétszáz esztendővel³ ezelőtt a szomszéd Apulum város falaiból épült; az árkot és a kihányt földből a töltést egykor Ferdinánd király hányatta a falak előtt, de a vezetők gondatlansága miatt már nagy része beiszapolódott. Két kapuja van, egyik délkelet felől a Maros és Apulj⁴ folyó egybeszakadása felé néz, onnan 1000 lépés távolságra s nevét az odaépített Szentgyörgy kápolnától kapta; a másik nyugaton a külvárosra nyílik s Szent Mihály nevet viseli; ez a szőlőhegyektől ugyanakkora távolságra van, mint a Szent Györgyről elnevezett a Marostól. A városnak a kútakon kívül — s ezek is szerteszét gondtalanul elhanyagolják — semmi más vize nincs; mert az Apulus vize észak felől négyszáz, a Maros pedig keleten ezer lépésnyi távolságra tér el a falaktól. Ezért a lakósok Apulumban inkább szomjúhozának, mint bárhol s csaknem megszakad a lelkük a szomjúság miatt. Mert a forrás, mely a föld alatt tölgyfacsöveken a várba van bevezetve, alig elég (ennek a helynek) szükségletére. (Bátori) András bíboros dicséretreméltó igyekezettel, de a munkának kevés eredményével megpróbála az Ompoly folyó egy részét Sárdtól kezdve vezetvén árkot, a falak

¹ Comes, ispán.

² Bethlen Farkas jegyzete a margón s a lap alján: Erdély első fejedelme, hanem azután Bethlen Gábor roppant fényesen felépíttette, de az Úrnak 1657-ik esztendőjében a tatárok tönkretették.

³ Bethlen Gábor kezével javítva: Kétszáz esztendővel több; egy 17. sz. kéz pedig a margóra azt írja, hogy: más könnyben az van írva: négyszáz esztendővel.

⁴ Ma Ompoly (Apulj, Opulj, Ompulj, Ompoly).

között vezetni; még most is látszik a megkezdett munkának haszontalan nyoma. S ennek reményétől s az odavezetés szándékától nem is állott volna el, ha Mihály a zsarnok be nem jöve, őt életével s a fejedelemséggel együtt a víz bevezetésének munkájától is meg nem fosztotta volna. A leggazdagabb papoknak négyszáz esztendőnél tovább volt székhelye Fehérvár; de azok inkább a hasuk, mint a hírnév és dicsőség számára születvén, jobban szerették dorbézolásokra s nem tudom mi más, jóval undokabb dolgokra költeni vagyონukat, minthogy annak valamely részét az utódok közös javára fordítsák. Különben, hogy a mi időnkben is a fejedelmek¹ mily szorgalmatosak az építésben és erődítésben, eléggé mutatja az egész ország elhagyatott kinézése, a hol a jómódú polgárok helyett koldus nép, városok helyett falucskák, jól művelt mezők helyett pusztaságok, emberek² helyett oláhok, falak helyett sövénykerítések, paloták helyett kunyhók s rendezett viszonyok helyett rút vadállapotok vannak mindenütt. Hozzá, miután a kincstárt a nép véreből és húsából (véres verejtékéből) megtöltötték, az összeharácsolt kincseket nem tudták másképp eltékozolni, verni, csak torkukkal, hasukkal, meg testüknek olyan más szerveivel, melyeknek megnevezését a tisztesség tiltja. Hanem ez annyira jogos panasz megírására egyebütht kerül sor.

Kolozsvár (III. k. 79. l.).

Kolozsvár Erdély előkelő városa; lakói tisztességesek és jó erkölcsűek; így akár testük csinosságára, akár erkölcsük nemességére, vagy gyűjtő és szerző szorgalmukra meg lakásuk kinézésére Erdélyben nincs párjuk. Szászok és magyarok egyenlő jogot élvezve laknak benne s felváltva évenként két-két előljárót választanak a város ügyeinek és pereinek elintézésére; ezek közül egyik a főbíró, másik a királybíró nevet viseli. Ezek mellé tizenkét férfit, kik a tanácsot teszik és azon felül még száz férfit állítanak, kiknél azok után a városban az összes igazságszolgáltatás összpontosul. Szokás a kolozsváriaknál s már onnan a város alapításától kezdve általános, hogy az Úr születésének ünnepén mindkét elnök vagy előljáró, a szász és magyar, hivataláról, melyet évről-évre viselt, önként lemond és méltóságát a tizenkét férfi a tanácsnak és a százas bizottságnak átadja. Mert ezek a hivatalok állandók és a kit egyszer a tanács tizes, vagy a városatyák százas bizottságába beválasztottak, onnan csak a legsúlyosabb ok miatt mozdítják el. Ezen előljárók, vagy a többi hivatalnokok választásába nincs senkinek semmi joga vagy beleszólása, nincs még magának a fejedelemnek sem. Bár mit fogadott el a százas gyűlés, a fejedelem és az előljárók azt befejezettnek tekintik. Az más szász városokban is megesik, hogy minden hatalom a népnél van s az ő tudta nélkül valamit határozni vagy dönteni még a tizenkettős tanácsnak sem lehet. Népnek a százas tanácsot mondom, mivel ezt a városi polgárok kebeléből, vagyis a népből választják, úgy, mint a tizenkettős tanácsát a százas bizottság gyűléséből. És bár a tizenkettős tanácsnak nagy tekintélye van, a főhatalom mégis a százas tanácsnál összpontosul. Így, míg

¹ A margón Bethlen Gábor e jegyzetet tevő: Erdély fejedelmének gondatlanságát szidja.

² Az oláh nem ember, tartja a magyar észjárás.

a szavazás tart, a százak foglalják el a szavazóhelyet, mely a tanácsház felsőbb része, az előjárók pedig és a tizenkettők az épület alsóbb részén (maradnak). A város négyszögebe épült s 14 stádium kerülete van. A Szamos folyó völgyében fekszik. Ez a szomszéd hegyek erdeiből ered, melyek Ptolemaeus vázlata szerint a Kárpátok oldalágai. Maga a város két részre oszlik: ó-ra és újra, de mindkettőt ugyanazon falak zárják körül. Az ó-nak, mely mégis új épületekből áll, régi feljegyzésekben semmi emléke nem maradt fenn. S ezekből eléggé kitűnik, hogy Napoca volt, a rómaiak kolóniája, mely városról Ptolemaeus Dácia városai között emlékezik meg s ott téves adatokkal Napoca földrajzi szélességéről is említ valamit.¹ A Napoca földrajzi szélessége Ptolemaeusnál ugyanis 49° 47' 20". De ha az ember pontos számot akar, rájön, hogy Kolczsvár földrajzi szélessége a 46 és 32 fokra van közel pontosan. A Napoca vize Ptolemaeusnál valamivel távolabb esik. A számoknak azonban ez a különbsége Apulumnál is, mely Gyulafehérvár mellett van, Sarmisegethusánál, vagy a mi ugyanaz, — Ulpia-Trajánánál is, a Vaskapu mellett, Erdély kijáratánál dél felé és Dácia más régi városainál is előfordul, tévesen. Mivel a szélesség pontos számítására Ptolemaeus jegyei kevésbé pontosak, azt nem annyira a szerzőnek, mint inkább a kor és mértékek fogyatékoságának kell betudnunk. Egy négyszögű kő Barát Péter háza tornáczában, igen közel a templomhoz, a falba beépítve, Napoca kolóniát így tartja fenn:

NVMINI AVG.
M. VLP. CAECIL.
BASSIANVS
... CALLISTH
M. AGG.
AVGASTHLIS
COL. NAP.
D. D.²

A város falában is, belől, a Szamos felőli részen, hüvelyknyi betűkkel, több dúrva kő közé ékelt faragott kővön ugyanaz a Napoca kolónia olvasható ilyen formán:

M. AVREL. PAPIA. AVG. COL. NAP.
VIXIT. ANNIS. LX. AVRELIA. BONA
CONIX. MARITO PEREICIENDUM
CVRAVIT.³

¹ Jellemző, hogy Sz. már Kolozsvár helyére teszi *Napocat*, s mégis körülbelül 300 esztendőnek kellett eltelnie, míg Mommsen Tivadar szavára (C. I. L. III. 1691.) végérvényesen elfogadták ezt a feltevést.

² Corpus Inscr. Lat. III. 862. Ma már nincs meg. Olvasása: Numini Augusti | Marcus Ulpius Caecilius | Bassianus | ... Callisthus (?) | magistri | Augustales | coloniae Napocae | dono dant | Magyarúl: Augustus szellemének Marcus Ulpius Caccilius (és) Bassianus ... Callistus Napoca város tisztviselői ajándékkül adják.

³ C. I. L. III. Más adatok szerint az elején még volt egy más sorban két betű: D. M. = diis Manibus vagyis a szellem-isteneknek szóló ajánlás. Az itt közölt rész olvasása: Marcus Aurelius Papi(tribu) augustalis coloniae Napocae | vixit annis LX. Aurelia Bona | coniunx marito perficiendum | curavit. Magyarúl: A Papia tribusba tartozó Marcus Aurelius, Napoca kolónia augustalis (A városi lakosság egy társadalmi osztálya, mely a vidéki városban körülbelül megfelel a Rómában levő lovagoknak.) élt 60 esztendőt. Férjének emeltette felesége Aurelia Bona,

Es a falnak azon belső részén is, mely az előtte folyó Szamos fölött emelkedik:

FORT. AVG. VLP. MASCVLINVS. VET
EX. SIGNIF. LEGVM.
FECIT. COL. AVP.
PRO-SA. SVA. ET SVOR. PL.¹

Nem hiányoznak az öt tenyérnyi széles s a régiség miatt feltűnő keménységűvé vált égetett téglák sem; ezeken ugyanazok a betűk láthatók, nem bevésve ugyan, mint a kifaragott márványlapokon, hanem kidomborodva; mintha betűvel, mikor a téglákat vetették, belenyomták volna. A kolonia ez volt: LEG. I. ADIV. azaz a tartaléké. Szintúgy Apulumnál, LEG. XIII. G. azaz 13. iker légio; Ulpia Trajanában pedig LEG. VII. CL. azaz Claudiusé. Ezek ugyanis mind a köveken, márványban, téglákon Fehérváron, a Vaskapunál és másutt szerteszét sűrűn láthatók. Erdély nyugati határán, a főútban (királyi útban), mely az erdős Kárpátokon át kivisz Magyarországra, ott fekszik Kolozsvár. A város ép úgy az épületek csinosága, mint a hely szépsége miatt, kellemes. Mert sem a kedves szőlőhegyekből, sem a gazdag szántóföldből, sem a tiszta folyóból, sem a falvak közelségéből, sem az erdőkből, sem végre a városnak semmiféle előnyéből haszna nem járt, mivel ez időben az emberek előtt még nem elég kegyetlen háború mindent tönkre tett. Korvin Mátyásnak és híres fejedelmek közül Bocskay Istvának születése általtán méltán lett híres; ezek közül amaz az ó-városban, Ádám János házában, ez az ahhoz legközelebbi házban látta meg először a napvilágot.

Fiatalabb uracsok csak nem rég is latin meg görög szövből származtatták a városnak nevét, mintha szégyelnék és restelnék magukat használt elnevezése miatt.

Kitalálták, hogy nem tudom miféle itáliai Claudius alapította a várost. Ez a felfogás annyira üres és bolond agyból származott, hogy méltán lehet rokonságára visszavezetni. A szó ugyan jó képű, de hamis ítéletből származott.

Fennmaradt ugyanis Ammianusnál Isauriában Claudiusától alapított valami Claudiusvárosnak hazugsága, hanem az semmi e bolondgombához képest. Olyan ez, mint mikor Bonfinius ugyanezt a várost diák városnak magyarazza abból, hogy egyik vagy másik betűnek külső alakja egyik vagy másik szóban hasonlít egymáshoz, a többieket úgy veszi aztán, a mint akarja, úgy, hogy, gondolom, még Oedipus sem volna képes megfejteni. Hallgatok arról a hatszázról is, melyet Bonfinius, kedvezvén a maga kényének, meggondolatlanul alkotott és mint a költők Minervát Jupiter agyából, Juno nélkül teremtik, úgy ő is magából, minden

¹ C. I. L. III. 854 Chishull nyomán teljesebben adja a mennyiben *fecit* helyett *et dec-*ot ad az első szóban ligatúrával. Olvasása ez utóbbinak tekintetbe vételével: *Fortunae Augustae | Ulpius Mascu | linus veteranus ex | signifero legionis A. Macedonicae | et decurio coloniae Apuli (vagy Napoca?) pro | salute sua et suorum ponit curavit* (inseit?) *Magyarúl:* Fortuna Augusta (istennőnek) Ulpius Masculinus a legio V. Macedonica kiszolgáit zászlótartója és Apulum (Napoca?) colonia előljárója állította a maga és övéi üdvéért.

példa, minden tekintély nélkül alkot, s így ilyen megczáfolandó merészségek sértetlen kötetéből áll műve.

Kolozsvárnak építése — legalább a mely most áll — nem oly régi, hogy azt valamely római alapítóra lehetne visszavinni. Magyarország királyai alatt, ezelőtt 300 esztendővel kezdődött s azóta nőtt nagyra.

Zsigmond alatt vették körül falakkal. S e körülményből aztán nem gondoljuk, hogy az elpusztult Napoca kolonia romjaiból támadt (keletkezett). A tehérvári levéltár feljegyzése alapján úgy tartom, hogy Károly, Magyarország királya Kolozsvár birtokát (így mondja ugyanis az oklevél) Benedek fehérvári püspöknek adományozta, 1313 ban.

Ebből elég világos, hogy addig az idő folyamán, kiskorú s még nem is serdülő falucska volt.

Falai bármily ellenséges támadással szemben elég erősek, csak polgárainak harczy képessége ne hiányozzék, mikor szükség lesz rá!

A halottas kapu felől, mely a szegények temetője, vagy a köztemetőkre nyílik, emelkedő dombnak alkalmatlan fekvése eléggé kiteszi a várost az ellenség ostromának, kit a magas falak és kihányt sánczok még sem kecsegtetnek könnyű oltalommal.

Segesvár (III. k. 168. I.).

Segesvár első tekintetre szép fekvésű helyen épült; szász város, inkább a természetből, mint erődítményekkel megerősítve. Magas és a szomszédos hegyektől különálló, folytonos völgygyel elválasztott dombon van. Kerülete alig öt stádium.

Torda (III. k. 266. I.).

Látni lehet Tordán a régi római kolóniából, melynek ott egyedül a város kapuja maradt fenn, a kifaragott és gondtalanul széthányt egész halom faragatlan követ. Hogyha ezeket csak valamelyes falformába összeszukták volna, mindjárt elég jó erősséget teremthettek volna e helyen.

Most ezek szerte-szét hányva, a polgárok élhetetlenségének és balságának kiáltó tanúi; szóval, a hogy a németek a jámbor várost nem ok nélkül nevezték el Torrenburgnak, mely név az együgyűek városát jelenti.

Vajdahunyad (III. k. 278. I.).

Ez a kastély az Egregy¹ és Zalasd folyók összefolyásánál fekszik, s a szép, kerek, magában álló domb első tekintetre szembeötlik. Valóban városalapításra a legbiztosabb helynek kínálkozik; mert mindkét folyó lerakódása miatt, csak azt a helyet nem veszik körül meredek sziklák.

Ennek magas gerinczén összeomlott várnak nyoma látható, melyet még a magyarok első vezérei emeltek az egész Hunyadvármegyének hajdan mintegy főhelyéül, a honnan származott az egész vidéknek is elnevezése. E csúcsnak Erdélyben nincs párja s ha a mi vak fejedelmink előre látván a hely alkalmatosságát, hajdan oda várost építettek volna, a nehéz fáradság jutalmául az országrész oltalmára emelték volna azt. Most, mivel úgy látták jónak, hogy lakásra rosszabbat válasszanak, mit mondjunk egyebet róluk, minthogy megvakultak, mint hajdan a kal-

¹ Egregius.

chedonok. Itt, a hol ama dombnak tövénel az új Hunyad áll, a honnan az a páratlan hős nevét kapta, Hunyadi János, Mátyás király apja, itt először ő emelt egy magános tornyot, hogy legalább sorban kikémlelje, merre láthatók a törökök becsapásai. Utána fia, Mátyás király várkastélylyal ékesítette (tette fényessé).

Korvin János, Mátyás fia és György brandenburgi őrgróf, ki Korvin Jánosnak a Frangepán családból való özvegyét feleségül vette és a többi utódok is újabb erődítményekkel inkább szűkebbé tették, mint bővítették (nagyobbították).

Utoljára, mikor ezek kihaltak, a bírtokló törzstől királyi adománykép a kiváló híres Teoreok familiára szállott a vár és körülötte levő nagy terület.

Ulpia Trajana (III. k. 280. I.).

Gredistyénél¹ van Ulpia Trajana roppant romja, hol a falaknak rendkívüli fundamentuma, boltozatos sírboltok, kifaragott köveknek, régi feliratoknak, síremlékeknek s más ilyfajta dolgoknak igen régi emlékei maradtak fenn. Ennek a városnak nevét annyira világosan hirdetik itt a régi törmelékekből megmaradt márványlapok, hogy e tekintetben semmi kétségnek nincs helye, a mint azt én a Dáciai kövek maradványairól című s Páduában kiadott könyvemben tisztáztam.²

Ulpia Trajanának Ulpus Trajanus császárról nevezték el, ki Dáciát tartományává tette. Ez nem az a városalapító, a ki várost alapított, hanem, a ki Dácia királyát, Decebalust legyőzvé és elvesztvé, új kolóniákkal rakta meg. Mert Trajanus előtt Sarmic Egethusanak nevezték, azaz: Sarmiz Gethica.

Ulpia Trajana a Vaskapútól csak négyezer lépésnyire van. Azokból a völgyekből ered a Sargetia,³ igen rakoncátlan folyó, melyet Dion is említ; ez nevét Sarmistól, Decebalus palotájától és Getiáról vagy a Géták tartományáról kapta. A Marosba siet, a hol Arany falut a magas és magában álló domb elfedi.

A dévai vár (III. k. 293. I.).

A dévai vár magas és különálló hegyen épült, a Marostól 1500 lépés távolságra. Ennek eredetét a mennyire a nyomokat kísérhetjük, I. Lajos vagy Zsigmond császár, Magyarország királyainak idejéig vihetjük vissza.

Maga a vár önmagában, a hely természetétől és erődítményétől is elég erős, hacsak szűk volna a lakás kényelmét nem szállítaná alá. Ezért, mikor valamely ellenség megrohanja, igazában inkább oduja keveseknek, mint oltalma sokaknak. A névszerint város, de állapota miatt falú, lenn a hegy tövénel, melyen fenn a vár áll, épült: alkalmas helyen a lakhatásra, ha a polgárok élnéltségét s az előbbi fejedelmek hanyagságát a hely rút kinézése nyilván nem mutatná.

¹ Várhely, Hunyadmegyében.

² *Analecta lapidum vetustorum et nonnularum in Dacia antiquitatum Patavii* 1593, 8°. 125 l.

³ Sztrigy.

Ugyanis semmiféle fallal nem lévén körülvéve és semmiféle erődítménnyel megerősítve, bárki kénye-kedvének szabadon áll. Magyar és oláh szántóvetők, földmivesek és pásztorok lakják. Az igazában inkább ronda viskók, mint házak, a lakosok ronda izlését eléggé példázzák.

Hajdan, — semmit sem birván szabadhoz illően — a szabad városok közé számlálták. A későbbi időben a Magyarországból Erdélybe menekült Geszthi Ferencznek adományozta az erdélyi különös jog ellenére István, Lengyelország királya s Erdély ura is.

És Geszthi azután az adóknak és fosztogatásoknak mindenféle nemével a lakosságot úgy tönkretette s elpusztította, hogy a városból falut, a polgárokból rabszolgákat csinált.

Kitűnő vize Hunyadról jön s körül veszi a várost és mihelyt a szomjas városiaknak a maga jószántából vizet szolgáltatott, mint a ki elvégezte kötelességét, a várnak csodájára a Marosba ömlik.

Szász Ferencz.